

Declinul clasei de mijloc

Sorin Cucera

În ultimii ani a început să se vorbească tot mai mult despre diminuarea clasei de mijloc ca pondere în totalul populației statelor dezvoltate. Nu este întotdeauna clar dacă această diminuare este reală sau exprimă doar percepția membrilor acestei clase, însă există date care par să arate că ipoteza creșterii polarizării sociale nu este lipsită de temei.

De exemplu, 61% dintre salariații americanii de astăzi câștigă doar atâția bani cât să le ajungă pentru a trăi de la un salariu la altul, fără să mai pună nimic deoparte. În 2007 același lucru era adevărat pentru doar 43% dintre ei. Iarăși, dacă ne uităm la evoluția coeficientului Gini observăm că inegalitatea a crescut în ultimii ani în țări ca Statele Unite, Marea Britanie, Japonia sau chiar Norvegia.

Desigur, marxistii – care astăzi par să revină la modă – au motive să jubileze și să repete placa cu sărăcirea săracilor și îmbogățirea bogaților. Dar teoria economică marxistă e atât de greșită încât nu merită să ne pierdem timpul cu ea.

Interpretarea mea a acestui fenomen are legătură cu așa-numita curbă Kuznets. Trecerea de la societățile preindustriale la cele industriale/capitaliste a avut ca efect inițial o creștere a polarizării sociale (creștere pe care a observat-o și Marx, dar pe care a interpretat-o eronat). Această creștere a atins ulterior un punct maxim și apoi a început să se diminueze prin răspândirea abilităților sociale necesare pentru a avea acces la prosperitate în noul tip de economie. Aceasta este curba Kuznets: un U răsturnat.

Modelul a fost observat ori de câte ori o țară o țară a trecut la implementarea regulilor economice capitaliste. Dar atunci de ce coeficientul Gini a început să crească din nou în țări care sunt deja capitaliste de multă vreme? În Statele Unite, de exemplu, coeficientul Gini crește constant din 1970 încoace.

Ipoteza mea este că acest lucru se datorează capitalismului global – fenomen care este mai bine cunoscut sub numele de „globalizare”. Asistăm, din anii '70 ai secolului trecut, la dezvoltarea unui nou tip de capitalism, unul supra-național. Cum modelul Kuznets s-a dovedit până acum corect, apariția noului ciclu de dezvoltare are, după toate probabilitățile, aceleași efecte sociale ca și apariția capitalismului local.

Putem așadar prezice efecte sociale negative – o creștere a polarizării sociale – și în țările capitaliste dezvoltate. Când modelul se va stabiliza, aceste efecte vor dispărea sau cel puțin se vor diminua. Este interesant să observăm însă că, în primă fază, globalizarea afectează negativ inclusiv cetățenii din statele dezvoltate.

Iar din acest punct apar problemele și întrebările cu adevărat interesante. Cât de sustenabil este capitalismul supra-național? Efectele benefice ale capitalismului sunt remarcabile. În orice țară în care a fost implementat sistemul capitalist, sărăcia absolută a dispărut în maxim trei generații. În 1780 Anglia era, după standardele de astăzi, o țară subdezvoltată. Nivelul de trai al englezilor

de atunci era asemănător (și în unele privințe inferior) celui din Somalia de astăzi. O sută de ani mai târziu, Anglia era cea mai prosperă țară de pe glob.

Problema este însă că între 1780 și 1820-1830 statisticile arată, pentru Anglia, o scădere a nivelului de trai al clasei de jos în raport cu nivelul de trai din perioada preindustrială, și o diminuare a clasei de mijloc. Din 1850 beneficiile capitalismului deveniseră accesibile aproape oricui, iar nivelul de trai al celor mai mulți englezi era cu mult superior celui din perioada preindustrială.

Totuși, între 1780 și 1820 avem 40 de ani în care nivelul de trai scade și societatea engleză se polarizează mult peste nivelul de dinainte de 1780. Avem iarăși 30 de ani (între 1820 și 1850) în care beneficiile capitalismului se răspândesc treptat în mase din ce în ce mai largi până când, în 1850, schimbarea de sistem devine ireversibilă. Abia de pe la 1850 capitalismul, ca sistem social, capătă susținere populară, devine legitim din punct de vedere social, pentru că beneficiile sale devin accesibile mării majorități a englezilor.

Iar asta înseamnă că avem o perioadă de 70 de ani în care capitalismul este impus cu forța, împotriva unor cetățeni care trăiseră totuși mai bine în perioada precapitalistă (deși acest „mai bine”, reamintesc, seamănă foarte mult cu traiul somalezului contemporan din clasa de jos). Avem așadar două generații succesive care nu acceptă capitalismul, deoarece pentru ele capitalismul nu reprezintă o îmbunătățire a condițiilor de viață, ci dimpotrivă, o deteriorare a acestora – iar ulterior îmbunătățirea, deși constantă, nu este suficientă pentru că nu afectează un procent suficient de mare din populație.

Simplu spus, avem 70 de ani în care dacă nu exista statul britanic și dacă puterea politică nu trecea în mâinile reprezentanților noii clase comerciale care beneficia direct, de la bun început, de pe urma capitalismului (și, în fine, dacă această nouă elită politică nu impunea și nu menținea cu mână forte noile reguli), se prea poate ca astăzi să fi continuat să trăim într-o lume preindustrială. Și asta din simplul motiv că, în primii 40 de ani de existență, noul tip de ordine economică și socială a avut efecte mai rele asupra majorității decât vechiul tip.

Cred că au devenit deja limpezi acum asemănările și deosebirile dintre perioada în care a emers capitalismul local (sau național, dacă vreți) și cea de astăzi, în care asistăm la emergența capitalismului supra-național.

Presupunând că modelul lui Kuznets descrie corect realitatea, asta înseamnă că, în fazele incipiente ale ordinii capitaliste, această ordine produce efecte sociale mai degrabă negative. Scăderea nivelului de trai în raport cu perioada precedentă al celor din clasa de jos și din vechea clasă de mijloc este unul dintre ele. Firește, acest efect este ulterior eliminat. Este constatat empiric că acolo unde a fost implementat sistemul capitalist, sărăcia absolută a fost eradicată în cel mult trei generații – prin „sărăcie absolută” înțelegând aici lipsa aproape completă a accesului la hrană, la adăpost și la un nivel minimal de servicii medicale.

Iar din momentul în care sărăcia absolută a fost eradicată, nivelul de trai al tuturor a devenit net superior celui din perioada precapitalistă. Societățile capitaliste sunt „societați ale belșugului”, lucru fără precedent în istoria umanității. Un sociolog american descria diferența dintre societatea capitalistă și cea precapitalistă în următorii termeni: în lumea precapitalistă, șansele

ca un copil născut într-o familie foarte bogată să ajungă la vârsta pubertății erau de cel mult 50%, șansele ca același copil să ajungă la vârsta maturității erau și mai mici, iar șansele ca el să trăiască suficient de mult încât să se și reproducă erau de sub 10%; în lumea capitalistă, șansele ca un copil născut într-o familie foarte săracă să supraviețuiască până la vârsta pubertății și mai departe sunt de cel puțin 90%. Diferența dintre cele două lumi este, din acest punct de vedere, absolut dramatică – și orice critic al capitalismului ar trebui să țină cont de ea.

Rămâne totuși un fapt că, pentru o anumită perioadă de timp, nivelul de trai al celor mai mulți se deteriorează. Efectele pozitive apar de-abia ulterior. Iar asta înseamnă că menținerea unei ordini economice de tip capitalist depinde, inițial, de voința unei clase politice dispuse să mențină acest tip de ordine chiar dacă efectele sociale pe termen scurt ale menținerii acestei ordini sunt mai degrabă negative (iar „termenul scurt” poate însemna, cum am văzut când am dat exemplul Angliei, prima țară capitalistă din istorie, chiar și 70 de ani).

Și cu asta cred că putem reveni în zilele noastre. Spuneam la începutul acestui text că asistăm, se pare, la un declin al clasei de mijloc în țările capitaliste dezvoltate. Atribuiam acest fenomen apariției relativ recente a unui nou tip de capitalism, cel trans-național. Dacă suntem într-adevar în faza incipientă a unui capitalism global, atunci putem prezice, pe baza modelului lui Kuznets, o creștere a polarizării sociale în țările cele mai implicate în acest nou tip de capitalism – și putem interpreta tendința de declin a clasei de mijloc din aceste țări ca o confirmare a respectivei predicții.

Există însă o diferență fundamentală între capitalismul național (sau local) și inter-național de până acum câteva zeci de ani și noul capitalism trans-național (sau global). Primul, în mod evident, a avut la dispoziție un stat care să-l mențină în funcție chiar și în perioada inițială, când efectele sale sociale erau mai degrabă negative. Din întâmplare, din spirit vizionar sau din pură lăcomie, noua clasă politică de la începutul modernității a menținut ordinea capitalistă suficient de mult timp astfel încât aceasta să-și poată face vizibile efectele pozitive asupra tuturor – și a avut la dispoziție toate instrumentele necesare pentru a reprimă acțiunile celor nemulțumiți de noua stare de lucruri.

Este la fel de evident că statul modern, un factor cheie în introducerea și menținerea capitalismului local (sau național), este un factor de opoziție la capitalismul trans-național – care, la rândul său, nu dispune de niciun instrument politic care să joace în favoarea sa rolul pe care statele moderne l-au jucat în favoarea vechiului tip de capitalism. Pentru a se putea menține, capitalismul trans-național are nevoie, mai ales în perioada inițială, când curba Kuznets are o traiectorie ascendentă, fie de un stat global, fie de altceva care să fie echivalentul politic al unui stat global. Iar așa ceva, după cum știm cu toții, nu există.

Statele moderne, un instrument absolut necesar în susținerea capitalismelor locale, reprezintă o barieră în calea dezvoltării capitalismului global. Aceasta pentru că efectele noului tip de capitalism sunt, în primă instanță, mai degrabă negative pentru majoritatea oamenilor, al căror nivel de trai tinde să descrească.

Cum însă acești oameni sunt cetățeni, ei îi vor presa pe politicieni să ia măsuri pentru ca deteriorarea nivelului de trai să înceteze. Iar pentru politicieni va fi extrem de dificil să ignore aceste presiuni, pentru că dacă o fac pierd voturi.

La urma urmei, capitalismul local, sprijinit de statele moderne, a generat o clasă de mijloc importantă numerică și a ridicat nivelul de trai al tuturor. Mai mult, statele moderne au evoluat treptat în democrații. Este pentru prima oară în istorie când toți cetățenii unui stat se bucură de un număr uriaș și în continuă creștere de drepturi, iar mecanismele de control al respectării acestor drepturi devin tot mai eficiente. Combinația dintre capitalismul local și democrația modernă a generat nu doar o bogăție materială fără precedent, dar și o bogăție fără precedent a drepturilor individuale. (Firește, mă refer aici la țările deja dezvoltate.)

Ei bine, tocmai această bogăție de drepturi individuale, combinată cu mecanisme din ce în ce mai eficiente de respectare a lor, face ca opoziția față de capitalismul global în interiorul statelor moderne să fie una redutabilă și eficientă. Acest lucru s-a văzut bunăoară la începutul lui 2008: când criza financiară a devenit globală, statele naționale, despre care se credea până atunci că au devenit cumva inutile, au intervenit în forță luând măsuri care, în ultimă instanță, erau menite să limiteze efectele capitalismului global și să întărească economiile locale, capitalismul local.

Pe de altă parte însă, aceste măsuri au avut ca efect o nouă criză, cea a deficitelor bugetare, care obligă la o regândire a dimensiunii asistențiale a statelor moderne. Iar acest lucru are un efect devastator asupra clasei de mijloc. În ciuda retoricii curente, toate analizele sociologice și economice arată că, în realitate, beneficiile politicilor asistențiale au fost culese, în cea mai mare parte, de către membrii clasei de mijloc urbane. În consecință, dacă dimensiunea asistențială a statului modern va fi diminuată, clasa de mijloc urbană va avea cel mai mult de suferit.

Iar diminuarea ponderii clasei de mijloc urbane în totalul populației are efecte serioase asupra sistemului politic. Cum clasa de mijloc este, în mod tradițional, principalul susținător al vechilor idealuri iluminist-liberale – respectarea drepturilor omului și lărgirea sferei acestor drepturi, egalitatea de șanse, învățământul universal, asistența medicală universală etc. –, diminuarea acestei clase va avea ca efect necesar pierderea locului privilegiat pe care aceste valori îl au astăzi pe agenda elitei politice.

Altfel spus, slăbirea acestei clase va avea ca efect necesar slăbirea caracterului democratic al regimurilor politice. Vom asista, mai simplu spus, la un deficit din ce în ce mai mare de democrație și la o indiferență crescândă față de ceea ce astăzi numim „drepturi ale omului”.

Și cu asta am ajuns, cred, în miezul problemei. Clasa de mijloc urbană din statele dezvoltate este de două ori amenințată de capitalismul global. Mai întâi pentru că, în acest moment de dezvoltare a capitalismului global, efectele sale negative tind să fie mai mari decât cele pozitive. În al doilea rând pentru că noua criză a deficitelor bugetare, generată de prima criză a capitalismului global, conduce la diminuarea dimensiunii asistențiale a statelor moderne – și astfel la diminuarea clasei de mijloc.

Iar acest lucru are ca efect necesar deficitul de democrație. Suntem pregătiți să acceptăm acest lucru? Eu cred că n-ar trebui să fim. La urma urmei, democrația occidentală, așa cum s-a dezvoltat ea în ultimii 30-40 de ani, reprezintă un tip de civilizație fără precedent în istorie, care a reușit să combine afluența materială cu respectarea unui număr tot mai mare de drepturi individuale.

Capitalismul global promite un nivel încă și mai ridicat de bogăție materială – și pe termen lung e cert că își va ține promisiunea. Însă prețul pentru o astfel de creștere suplimentară a nivelului de trai va fi dispariția, în întregime sau în parte, a ceea ce astăzi numim „drepturi ale omului”. Civilizația capitalismului global va fi cu certitudine mai prosperă, dar și mai închisă decât civilizația în care încă trăim.

Dacă vrem capitalism global, este imposibil să mai păstrăm democrația așa cum o cunoaștem astăzi. Dacă vrem să păstrăm – și chiar să lărgim – sistemul democratic, este imposibil să nu privim cu rezerve la capitalismul global. Aceasta este dilema fundamentală a timpului nostru. Iar declinul clasei de mijloc generate de capitalismul local și susținătoare a regimului democratic transformă această dilemă într-una imposibil de evitat.